



A. ADOJAAN

*Varakevadisi
sibullilli*



22165 III
A. ADOJAAN

VARAKEVADISI
SIBULLILLI

5
12424

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Kaanekejundus: Toivo Kulles

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
45757

Varakevadistest lilledest on suurima tähtsusega sibullilled — lumikellukesed, märtsikellukesed, hionodoksad, siniliiliad ja krookused. Nad on hinnatavad oma väga varase õitsemisaja pärast kevadel. Nad alustavad õitsemist kohe pärast lume sulamist, s. o. tavaliselt aprillikuu, ja õitsevad ohtralt ligi kuu aja vältel. Nad rõõmustavad meid oma õitsemisega ja puhaste eredate värvitoonidega ajal, kus aedades, haljasaladel ja ka looduses puuduvad teised õitsvad lilled.

Varakevadised sibullilled on pärit lõunast ja nad toovad oma õitsemisega aeda tükikese lõunapoolset stepimetsade ja mäestike alpi murude kirevat ilu, elustades sellega meie põhjamaist, karmi ja lillevaest kevadist loodust. Alles varakevadiste sibullillede õitsemisaja lõpul, aprilli lõpul — mai algul, alustavad looduslikel aladel õitsemist sinilill, võsaülane, ainuke meil looduslikult esinev sibullill — kollane kuldtäht — ja aedades kiviktaimlais priimulad ning hanerohi. Varakevadised sibullilled toovad oma õitsemisega kevade meie aedadesse kuu aega varem, sest tegelikult märgeb ju kevade algust esimeste lillede õitsele puhkemine.

Varakevadistest sibullilledest kasvatatakse koduaedades sagedamini lumikellukest ja siniliiliat, kohati ka märtsikellukest ja krookust, harvemini hionodoksat.

Lumikelluke alustab õitsemist juba enne viimase lume sulamist, harilikult aprillikuu algul. Kui maa on lume all sula või sajab kevadel lund sulale maale, siis puhkevad lumikellukesed õitsema koguni läbi õhukese lume, pakkudes haruldast pilti kevade võidust talve üle (fotod 1 ja 2). Nädal pärast lumikellukest alustab õitsemist viimasest kõrgem, kollakate õitega märtsikelluke. Sellele järgneb nädala või paari pärast kollaste, valgete ja lillade krookuste eelnimetatuid lühiajalisem, kuid kirevam õitseag.

Krookustest mõni päev hiljem puhkevad õitsema helesiniste, kaugelt silmapaistvate õitega hionodoksad ja puhasiniste õitega siniliiliad.



Foto 1. Lumikellukesed on puhkenud õitsele läbi õhukese lumekihi.

Ja siis õitsevad paari nädala jooksul kõik varakevadised sibullilled korraga. See on esimene kevadine kõige ilusam ja rikkalikum õitseng.

Teistest kauemaks jääb õitsema siniliilia, moodustades nagu üleminekuastme järgmisele, õiterohkele kevadlillede õitsengule (kollased nartsissid, kobarhüatsindid, püvililled, priimulad jt.).

Harvem kui nimetatuid kasvatatakse varakevadistest sibullilledest meie aedades puškiiniat, kahelehelist siniliiliat, mitmeõielist siniliiliat ja varaseid tulbiliike, nagu *T. kaufmanniana* Rgl. jt.

Varakevadised sibullilled püsivad sobival kasvukohal ja õige hooldamise korral kaua ühel kohal ja paljunevad hästi, vajades seejuures võrdlemisi vähe, kuid see-eest õigeaegset hooldamist.

Väikeste õite ja madala kasvu tõttu on soovitav varakevadisi sibullilli kasvatada suuremate rühmadena, et nende

dekoratiivsus paremini mõjule pääseks. Varakevadised sibullilled võimaldavad võrdlemisi kiiresti luua värvirikkaid dekoratiivmotive iluaia eri osades: püsilillepeenral, kiviktaimlas, teeäärte palistusena ning isegi ilupuude ja -põõsaste all. Ainulaadse võimaluse annavad varakevadised sibullilled sobivalt paigutatud lillerühmade moodustamiseks hästi hooldatud murul. Samuti sobivad varakevadised sibullilled lõiklilledeks ning lihtsal, kodusel teel ajatamiseks peaaegu kogu talve kestel.

Käesolevas töös käsitletakse pikaajaliste kohalike kogemuste põhjal tähtsamaid varakevadiste sibullilled kasvatamise küsimusi. Aiandushuvilisi tutvustatakse lähemalt sibullilled kasvuõuete ning paljundamise ja hooldamise võtetega, samuti kasutamisevõimalustega. Töös on avaldatud autori tähelepanekuid ja fotosid varakevadiste sibullilled kasvatamisest oma koduaias, mis asub Jõgeva sordiaretusjaamas Pedja jõe kaldal parasniiskel savikasliivasel kamarleetmullal.



Foto 2. Lumikellukeste õied tõusevad üles neile peale sadanud lume alt.

LUMIKELLUKESED

(*Galanthus L.*)

Taime perekonna teaduslik nimetus on tuletatud kreeka keelest: gala = piim, anthos = õis, ja viitab õie värvusele. Eestikeelne nimetus «lumikelluke» on tõlge saksakeelsest nimetusest (*Schneeglöckchen*) ja iseloomustab hästi selle lille õiekuju ja õitsemisaega.

Lumikellukesed kuuluvad amarülliliste (*Amaryllidaceae*) sugukonda. Õievarrel on üks rippuv õis. Õie kattedehed on valged, ilma putketa, ainult alusel ringiks kokku kasvanud. Kolm välimist, üleni valget kattedehte on harilikult kaks korda pikemad kui kolm, enamasti ühe rohelise märgiga sisemist kattedehte. Tolmukad, arvult 6, asetsevad õie kattedehte alusel väga lühikestel varrekestel. Sibulad on 1—3 sm läbimõõduga ja kahe, enamasti püstise lineaalse lehega.

Looduses esineb 14 lumikellukese liiki ja alaliiki. Lumikelluke esineb looduses peamiselt Kagu-Euroopas ja Väike-Aasias, vähemal määral ka Kesk- ja Lõuna-Euroopas. Nõukogude Liidus (Musta mere ja Kaukaasia piirkonnas) esinevast seitsmest lumikellukese liigist sobib enamik iluaeda.

Enamik lumikellukeste liike õitseb looduslikus esinemiskohas talvel ja kevadel. Kasvunõuete järgi jaotame iluaian-duses kasutatavad liigid kahte rühma — kuivust taluvaiks ja mulla kuivuse suhtes tundlikeks.

Mäestike nurmedelt ja puisniitudelt pärinevad lumikellukeste liigid taluvad suvist mullakuivust võrdlemisi hästi ja sobivad lagedal kohal kasvamiseks. Neist kaks järgnevalt kirjeldatud sobivad eriti kiviktaimlas kasvatamiseks.

Elvesii lumikelluke (*G. elwesii* Hook.) esineb looduslikult Egeuse mere piirkonnas. Kasvatatakse ka meil aedades. Lehed on sinaka värvusega, laiad, pungas keerdunud, pärast õitsemist püstised, lootsikuotsa-kujulise lehetipuga. Eritunnuseks on roheliste märkide esinemine õie sise-mise kattedehte alusel ja tipul. Veidi kõrgem ja suuremate õitega kui harilik lumikelluke.

Kaukaasia lumikelluke (*G. caucasicus* Bak.) esineb looduslikult Lõuna-Kaukaasias ja Põhja-Iraanis. Lehed on sinaka värvusega, kuni 2 sm laiused, pungas keerdunud ja tipu poole pikkamisi teravnevad. Esineb kaks vormi: varane ja hiline. Paljuneb hästi päikesepaistelises kasvukohas.

Teise rühma kuuluvad lumikellukeste liigid, mis pärinevad parasniiskete ja niiskepoolsete kasvukohtade puisniitudelt ja salumetsadest. Nad on eelmistest tundlikumad mulakuivuse suhtes, kuid taluvad paremini poolvarju, eriti aga kolm järgnevalt kirjeldatud liiki.



Foto 3. Öitsvate harilike lumikellukeste rühm.

Harilik lumikelluke (*G. nivalis* L.) esineb looduslikult Kesk-Euroopas, Balkani poolsaarel, Itaalias ja Musta mere lääneranniku piirkondades, niiskepoolsel muljal, metsades. Levinuim liik aedades. Lehed on kitsamad ja õied väiksemad kui teistel liikidel, õievars harilikult veidi pikem kui kilejas katteleht (foto 3).

Kurdlehtine lumikelluke (*G. plicatus* M. B.) esineb looduslikult Krimmis ja Rumeenias, Dobrudžas. Lehed on pungas kahekorra, väljapoole pöördunud servadega. Suureõieline.

Laialehine lumikelluke (*G. latifolius* Rupr.) esineb looduslikult Kaukaasias ja Põhja-Türgis. Lehed on sügavrohelised, keerdunud ja laiad. Õied suured, õie sisemistel kattlehtedel on tipus suur roheline märk ja nad on kolm korda lühemad õie välimistest kattlehtedest. Hea püsivusega ka päikesepaistelisel kasvukohtadel.

Inglismaal on registreeritud 137 lumikellukeste sorti (aiateisendit ehk kultuurvormi), millest enamiku moodustavad hariliku lumikellukese suureõielised vormid ja liikidevahelised hübriidid, nagu «S. Arnott», «Atkinsii var. maximus» jt.

Hariliku lumikellukese teisendeid (*G. nivalis* var. *lutescens* ja var. *flavescens*), millel õie sisemistel kattlehtedel on roheliste märkide asemel kollased märgid, kasvatatakse kohati ka meil.

Hariliku lumikellukese tädisõieline teisend (*G. nivalis* var. *flore pleno*) on mullastiku suhtes harilikust lumi-



Foto 4. Õitsvate tädisõieliste harilike lumikellukeste rühm.

kellukesest nõudlikum. Õitseb rikkalikult ja annab suure dekoratiivse õie, mis on õrnalt roheliste täppidega märgitud (foto 4). Meil esineb kohati aedades.

Mõni aiandushuviline ei taha lumikellukese täidisõielisi vorme kasvatada, kuid see on maitseasi. Sobivas dekoratiivmotiivis on ka täidisõieline lumikelluke omal kohal.

Harilik lumikelluke on Eestis püsivamaks ja levi- numaks lumikellukeste liigiks. Ta lehed on lineaalsed, lame- dad, hallikas-sinakas-rohelise värvusega, 15—25 sm pik- kused ja 6—9 mm laiused. Õitsemisajal on ta lehed kaks korda lühemad kui õievarred. Õie välimised kattedlehed on 15—30 mm pikkused, s. t. kaks korda pikemad kui sise- mised.

Harilik lumikelluke alustab õitsemist lumeminekul, tava- liselt aprilli esimesel poolel, varasel kevadel ka märtsi tei- sel poolel. Et toodud õitsemisajad on määratud vaatluste põhjal Jõgeva sordiaretusjaamas, peaksid nad olema kesk- misteks kogu Eesti NSV-le. Neil aastatel, kus jääkelts mul- las on õhuke või muld on lume all koguni sula, õitseb lumikelluke isegi läbi lume. Kui muld on sügavamalt kül- munud, alustab lumikelluke õitsemist alles pärast lume sulamist, kuid siiski enne kelta lõplikku kadumist. Selline varane õitsemine on seletatav sellega, et lumikellukesel kujunevad õiealgsed juba sügiseks ja, asudes kahe lehealgme vahel, moodustavad punga, mis hilissügiseks kasvab maa- pinnani. Edasikasvamist alustab lumikelluke vara kevadel lumesulamisevee mõjul, kui keskmine ööpäevane temperatuur on tõusnud üle 0° C. Puulehtedest ja lumest läbitungimisel on pung kaitstud lehetupega, mille avanemisel õis tungib kahe kokkusurutud lehe vahelt välja ja hakkab kiiresti kas- vama. Õis asub tärkaval taimel püstisel varretipul ja on kaitstud poolläbipaistva kileja kattega. Õievarre odaotsa- kujuline tipp avaneb sageli juba lumeminekul ja kinnine õiepung langeb püstiasendist rippu, näides valge ovaalse «lumetilgana» (foto 5) (snowdrop, nagu nimetavad lumi- kellukest inglased, sest neil püsib ta talvel sellisena sageli mitu kuud). Mõnda aega kasvab õiepung niiviisi veel suu- remaks ja avaneb siis sooja ilmaga keskpäeval — algul lühemaks, ilma soojenedes aga järjest pikemaks ajaks. Öö- sel ja ka päeval jaheda ilmaga õis sulgub, kaitstes niiviisi õrnu õieosasid — tolmukaid ja emakat — ebasoodsate välis- tingimuste eest.



Foto 5. Lumikellukeste õite puhkemine.

Lumikellukeste väärtus külmakindla ilutaimena ilmnes 1957. aastal. Juba märtsi lõpul, viiendal sulapäeval, ilmusid lumikellukeste õiepungad lõunapoolsetel põõsaaalustel läbi õhukese lumekihi päevavalgele. Esimesed õied avanesid aprilli algul. Siis tuli aga korduvalt lund (foto 2) ja külmad ilmad vaheldusid sulailmadega peaaegu kogu aprillikuu jooksul. See karm jahe ilmastik ei takistanud aga lumikellukesi õitsema puhkemast, vaid koguni pikendas õitsemis- aega viie nädalani tavalise kolme nädala asemel. Öhtu eel, kui saabus öökülm, paindusid õievarred maani ja sulgunud õied vajusid külma kaitseks pehmesse lumme või rohukulu sisse (foto 2). Kui päeval päike hakkas soojalt paistma, tõusid lumikellukesed jälle püsti ja õitsesid endiselt. Nii talusid nad väljas kasvades aprilli keskel kuni $-10,2^{\circ}$ C öökülma, ilma et õitel oleks esinenud külmakahjustusi.

Lumikelluke lõpetab oma õitsemise pikkamisi ja märkamatu, hiljem puhkevate sibullilledele ja priimulate vahel.

Pärast õitsemist kasvavad ta lehed õievartest kõrgemale ja vajuvad siis longu. Lehed kasvavad veel kuni paar kuud (tavaliselt juuni lõpuni) ning need võib kõrvaldada alles pärast närbumist ja koltumist, mis näitab, et sibulad on lõpetanud kasvu ja on saanud nende loomulik puhkeaeg. Vastasel korral ei lõpeta lillesibulad oma kasvu normaalselt ja järgmisel aastal on õitsemine puudulik. Sama on maksev ka teiste varakevadiste sibullillede kohta.

Lumikelluke annab meie oludes õitsemisaegsest ilmastikust olenevalt mõnikord rahuldavalt seemet. Kuid seemnest paljundamine nõuab rohkesti aega ja hoolt, sest seemnest tärganud taim hakkab õitsema alles kolmandal aastal (foto 6) ja vajab seni korralikku kasvukohta, kus ta saaks normaalselt areneda. Tütarsibulate abil paljunevad lumikellukesed palju kiiremini, nad tuleb vaid jätta 4—6 aastaks samale kohale kasvama. Soodsas kasvukohas, parasniiskel, huumusrikkal ja kobedal mullal, on lumikellukeste paljunevuskoeffitsient selle aja jooksul 3—5. Mõnest sibulast areneb terve sibulate kobar (foto 16), mida on siis sobiv kasu-



Foto 6.
Hariliku lumikellukese
1, 2, 3, 4 ja 6 aasta
vanused taimed.

tada püsilillepeenrale ja mujale istutamiseks. Tegelikult paljundataksegi sibullilli suurema puhma jaotamise teel väiksemateks sibulakobarateks.

Lumikellukeste sobivaim istutusaeg on juulis ja augustis. Ülesvõetud sibulad istutatakse ilma kuivatamata kohe pärast ülesvõtmist aegsasti ettevalmistatud umbrohupuhtasse ja viljakasse mulda. Lumikellukeste istutuskoha väetamiseks tuleb kasutada head komposti, millele on lisatud kondijahu või fosforiiti ja puutuhka, arvestades kumbagi 50 g ühe ruutmeetri kohta. Värsket sõnnikut pole soovitatav kasutada.

Lumikellukeste paljunemist ei ohusta kahjurid ja haigused. Lillesibulate kardetavamad kahjurid — põldhiired ja vesirotid — lumikellukeste sibulaid ei kahjusta. Kirjanduse andmetel on lumikellukese sibulas palju väga peeni nõelakujulisi, mõlemast otsast teravaid ränihapendi kristalle. Samalaadseid kristalle leidub ka kollase nartsissi ja mõnede teiste amarülliliste sibulais. Need kristallid on ärritava toimega ja seetõttu kaitsevad nad lillede sibulaid näriliste eest.

MÄRTSIKELLUKESED

(*Leucojum L.*)

Taime perekonna teaduslik nimetus on tuletatud kreeka-keelsetest sõnadest: leukos — valge ja ion — kannike, mis viitab õie valgele värvusele.

Märtsikellukesed kuuluvad amarülliliste (*Amaryllidaceae*) sugukonda. Taime õievarrel on üks või mitu rippuvat õit, mis moodustavad sarika. Õie kroonlehed on enamvähem ühepikkused, valged, enamasti rohelise või kollase märgiga tipul, ilma õieputketa, ainult alusel ringiks kokku kasvanud. Märtsikellukeste sibulad on ümarad, 1—3 sm läbimõõduga, enamasti suuremad kui lumikellukestel. Tamel on 3—5 lineaalset lehte, mis alustavad kasvu aeglasmalt kui õievarred ja kasvavad alles pärast õitsemist õievartest pikemaks.

Looduslikult esineb üldse 9 liiki märtsikellukesti. Nende esinemiskohaks on Kesk- ja Lõuna-Euroopa ja Loode-Aafrika Vahemere rannik (Marokost Tuneesiani). Eesti NSV-s omavad iluaedades tähtsust ainult kaks järgnevalt kirjeldatud liiki.

Hiline märtsikelluke (*L. aestivum* L.) (taimemäärajate järgi «suvikelluke», kuigi ta õitseb vaid kevadel) esineb looduslikult Kesk- ja Kagu-Euroopas ning Kaukaasias ja Krimmis niisketel rohumaadel. Meie aedades kasvatatakse teda harva. Taime lapik ja õõnes õievars, millel on 3—5 (harva 2) õit, kasvab 30—50 sm pikkuseks. Õitseb mais ja juuni algul. Tema sibulad on munajad, 2,5—4 sm läbimõõduga. Talvine kate ja viljakas muld soodustavad ta püsimist. Kasvab ka poolvarjus.

Hilise märtsikellukese rohke- (kuni 7 õit ühel varrel) ning suureõieline, pikaleheline (kuni 48 sm) ja tugevakasvuline Iirimaa vorm on Lääne-Euroopa aedades levinud ja tuntud «Gravetye Gianti» nime all.

Harilik märtsikelluke (*L. vernum* L.) esineb looduslikult ainult Kesk-Euroopas. Kohati kasvatatakse teda ka meil aedades. Tema säirikas ja lapik õievars kannab üht, harva kaht õit ja kasvab 10—30 sm pikkuseks. Sibulad on 1,7—2,4 sm läbimõõduga. Lehed on läikivad, sügavrohelised, 2—4 sm laiused ja 8—24 sm pikkused. Õied on lai-kellukjad, kroonlehtede alumises tipus on väike roheline täpp.

Hariliku märtsikellukese teisendil, nn. karpaatia märtsikellukesel (*L. vernum* var. *carpathicum* Nichols ehk *L. vernum* var. *luteum* A. et Gr.), on õie kroonlehtede tipus kollane täpp ja õievarrel sageli kaks suuremat õit. Seda teisendit kasvatatakse harva ka meie aedades. Suureõielisel ja pikemakasvulisel teisendil, nn. Vagneri märtsikellukesel (*L. vernum* var. *vagneri* Stapf.), mis looduslikult esineb Ungaris ja Steiermarkis (Austrias), on õie kroonlehtede tipus roheline täpp. Harilikul märtsikellukesel esineb ka varaseid aedvorme (*L. vernum praecox*).

Harilik märtsikelluke paljuneb tütersibulatega palju halvemini kui lumikelluke, sellepärast on ka tema aedades kasvatamine vähe levinud. Seemet võib harilik märtsikelluke meil mõnel aastal anda samuti kui lumikellukegi. Kiirema paljunemise eelduseks on väga viljakas ja alati parasniiske muld. Mulla kuivust talub ta halvemini kui lumikelluke, kuid on tundlik ka liigniiskuse ja mulla happesuse suhtes.

Kasvab hästi ilupõõsaste ja puude ümber poolvarjus, sest ta jõuab ära õitseda enne puude lehteminekut. Tema kasvu soodustab talvine puulehtede kate ja lehekõdu. Kasvab ta

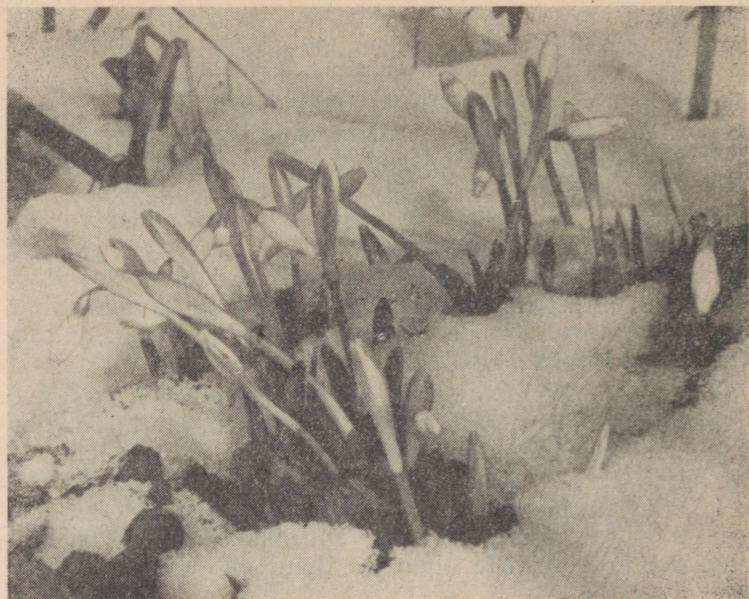


Foto 7. Märtsikellukeste õiepungad tungivad läbi lume.

ju oma loodusliku leviku kohtades lehtpuumetsades, puisniitudel ning aasadel.

Õitsema hakkab harilik märtsikelluke mõni päev pärast lumikellukest ja samalaadselt. Kui maa on lume all sula, kasvab ta juba lume alt välja (foto 7). Kui muld on sügavalt külmunud, hakkab ta aga õitsema kuni nädal aega pärast lumikellukest, sest ta sibulad asuvad sügavamal mullas. Õitsemise lõpetab ta peaaegu samal ajal kui lumikelluke. Seega on tema õitsemisaeg lumikellukese omast lühem. Lehed koltuvad ja seemned küpsevad aga veidi hiljem kui lumikellukesel. Eelistab lumikellukesest suhteliselt niiskemat kasvukohta. Soodsaim istutusaeg on juuli lõpus ja augustis. Paremaks paljunemiseks tuleb harilik märtsikelluke jätta samale kohale kasvama vähemalt 4—5 aastaks. Soodsas kasvukohas võib kasvada aja jooksul mõnest sibulast suureks rühmaks (foto 8). Sibulate kuivatamine enne istutamist nõrgendab tema kasvamist hulgakas ajaks. Kahjureid ja haigusi ei karda.



Foto 8. Öitsvate märtsikellukeste rühm.

HIONODOKSAD (*Chionodoxa* Boiss.)

Taime perekonna teaduslik nimetus on tuletatud kreeka keelest: chion — lumi, doxa — hiilgus, kuulsus. Mõnes keeles kasutatakse taime nimetusena tõlget «lumehiilgus», kuid ta õitseb sulavas lumes vaid looduslikus levikukohas Väike-Aasia ja Kreeta saare mägedes, kus esineb hionodoksasid üldse 5 liiki. Tähekujulise õie tõttu oleks meil iseloomulikumaks nimetuseks «kevadtäht».

Hionodoksad kuuluvad liilialiste (*Liliaceae* L.) sugukonda.

Sinine hionodoksa (*Chionodoxa luciliae* Boiss.) on levinumaks liigiks, kuid meie aedades esineb teda võrdlemisi harva. Väärib suuremat tähelepanu hea talvekindluse ja kauni ning rikkaliku õitsemise pärast (foto 9).

Sibul on pirnikujuuline ja niisama suur kui lumikellukesel. Lehed kahe soonega, alt läikivad ja servadel lillaka varjundiga.



Foto 9. Öitsvate siniste hionodoksade rühm.



Foto 10. Sinine hionodoksa.

diga. Õievars peenike, 10—25 sm pikkune ja kannab 1—2 õit. Õied 1,5—2,5 sm läbimõõduga, tähekujulised. Kroonlehed 2—3 korda pikemad kui väike kellukjas õieputk. Tolmuakotid kuhikuna kokku kasvanud (nagu kartuliõiel). Õie kroonlehed tipust tumesinised, keskel muutuvad nad heledamaks, lõppastmel valgeks.

Sinise hionodoksa aedvormidest on tuntud: valgeõieline hionodoksa (*C. luciliae* var. *alba*), suureõieline hionodoksa (*C. luciliae* var. *grandiflora*) ja roosaõieline hionodoksa (*C. luciliae* var. *rosea*). Kasvatatakse ka *C. luciliae* ja *Scilla bifolia* vahepealset hübriidi, mis on tuntud *Chionoscilla Allenii* nime all.

Sinine hionodoksa on meie looduslikes tingimustes hästi püsiv ja tütersibulatega kiiresti paljunev liik. Raskem on teda seemnest paljundada. Eelistab päikesepaistelist kasvukohta, kuid püsib ka poolvarjus. Tundlik liigniiskuse suhtes ja vajab huumusrikast mulda. Istutatakse augustis mõnesibulaliste rühmadena 5 sm sügavusele. Lastakse samal kohal kasvada 3—5 aastat, siis kaevatakse välja, jaotatakse tihedalt kasvanud ja seetõttu väikeseks jäänud sibulatega suur kobar väiksemateks osadeks ja istutatakse uuesti kompostiga väetatud mulda parasniiskele kasvukohale.

Mulla vähese külmumise korral läheb õitsema samaaegselt märtsikellukesega, tugevama keltsa korral aga nädal hiljem või mõni päev enne siniliiliat. Õitseb niisama kaua kui lumikellukegi.

KROOKUSED

(*Crocus* L.)

Taime perekonna teaduslik nimetus, samuti ka eestikeelne nimetus, on tuletatud kreekakeelsest nimetusest — krokos.

Krookused kuuluvad võhumõõgaliste (*Iridaceae* L.) sugukonda. Nad on mitmeaastased taimed maa-aluse mugulsibulaga, mis erinevalt sibulast on kompaktse struktuuriga lapik-ümarik varremoodustis (1—3 sm) ja on kaetud liikide järgi erineva õhukese koo-ega. Mugulsibulast kasvab 2—12 lineaalset lehte, harva rohkem, mis on täiskasvanult kuni 30 sm pikkused ja 5 sm laiused. Lehed on õitsemisajal lühikesed ja jätkavad kasvamist enamasti pärast õitsemist. Krookuse piklik-lehterjas õis tuleb otse sibulast ja koosneb kuuest alusel kitsas-silinderjaks toruks kokkukasvanud kroonlehest (foto 11). Sigimik asub sügaval mullas mugul-

sibulas. Alles lehtede koltumisel kasvab vili pika varre otsas kiiresti maa seest välja. Valminud kupar lõhkeb ja puistab seemned laiali. Enamik vanu aedteiseendeid on steriilsed ja paljunevad vegetatiivselt. Seemet annavad peamiselt metsikud liigid.

Üldse on krookuste liike 70, mis esinevad peamiselt Vahe-meremaadel. Nõukogude Liidus, enamasti kõrgmäestike rohumaadel, harvem puisniitudel, esineb looduslikult 19 krookuste liiki, millest paljud sobivad ilutaimedeks. Krookused jaotatakse kevadel õitsvateks ja sügisel õitsvateks. Viimati nimetatud liikide õitest toodetakse värvi-maitseainet — safranit, mispärast paljudes maades kannab krookus «safrani» nime.

Iluaiaenduslikult kasvatatavad krookuste liigid on pikaajalise kultiveerimise tõttu muutunud teisenditerohkeks ja moodustanud nn. «kultuurühmad», millest tähtsamad on järgnevalt kirjeldatud.

Kollane krookus (*Crocus chrysanthus* Herb.) on pärit Balkanilt ja Väike-Aasiast. Ta on krookustest kõige varasem, õitseb juba enne märtsikellukest. Esineb rohkesti mitmesuguse õievärviga teiseendeid, mille õievärvus varieerub väävelkollasest valge ja sirelilillani, esineb isegi täpiliste ja jooneliste õitega teiseendeid. Samuti mugulsibula rõngaskiulist koort omavast samalaadsest liigist *C. biflorus* erineb pirnitaolise õiekuju, oranži õiekaelakese ja mustade tolmukate poolest. Teiseendeist on tuntud: *C. chrysanthus* var. *fuscitinctus* Bak. — õie kroonlehtede tipud punakaspruunid, *C. c.* var. *fuscilineatus* Bak., — õie kroonlehed punakaspruunide triipudega, *C. chrysanthus* var. *albidus* Maw. — valged õied kollase põhjaga ja *C. chrysanthus* var. *pallidus* — valged õied tumepunakate väliste kroonlehtedega. Sortidest on tuntud: «Snowbunting» — õied kreemikad, sinitriibuliste kroonlehtedega, «E. A. Bowles» — kollaseõieline, «Goldelox» — kollane, helepronksja tooniga, «Zwanenburg» — kuld kollane, erepronksja tooniga ja «Warley White» — valge.

Kevadkrookuste nn. «vernus»-rühm koosneb neljast samalaadsest krookuste liigist. Need on andnud omavahel palju hübriide, mida sageli nimetatakse ka Hollandi suureõielisteks aedkrookusteks (*C. hybridus* hort.). Aedkrookused on ka meie iluaedades kõige rohkem levinud. Sageli nimetatakse neid küll kevadisteks krookusteks, kuid tegelikult kuuluvad nad harva botaanilisse liiki *C. vernus*



Foto 11. Öitsvate valgeõieliste krookuste rühm murul.



Foto 12. Öitsvate kollaseõieliste krookuste rühm murul.

Wulf. «Vernus»-rühma kuuluvad paljud laialt tuntud ilusad sordid, nagu: «Queen of the Blues» — õis tumesinine, hele-da äärega, «Gladstone» — tume, punakassinine, «Sir John Bright» — varane, lillakassinine, «Uncle Tom» — hiline, sügavllilla, «Ovidun» — punakaspurpurne, «Pallas» — valge, siniste triipudega.

Meie aedades on levinud paljud krookuste aedvormid. Nad lähevad õitsema vähe külmunud mulla korral nädal aega ja tugevamalt külmunud mulla korral kuni kaks nädalat hiljem kui lumikelluke — tavaliselt aprilli keskel, umbes heintaimede kasvu algusega ühel ajal. Üksik krookuseõis ei õitse tavaliselt üle ühe nädala. Et aga kokkuistutatud krookuste rühmas (foto 12) tärkab järjest nooremaid õisi juurde, siis kestab krookuste üldine õitsemine tavaliselt kaks nädalat, jaheda ilmaga mõnikord isegi kuni kolm nädalat. Krookuse õied on tundlikumad külma suhtes kui teistel varakevadistel sibullilledel. Eriti tundlikud on nad suuremaõielistel aedvormidel. Juba paarikraadise öökülma mõjul muutuvad nad limaseks. Väiksemad, alla 1 sm läbimõõduga sibulad annavad ühe kasvu, suuremad aga mitu kasvu. Iga kasvu alusel kujuneb kevadel uus sibul. Krookuse lehed kolluvad ja kasv lõpeb harilikult juuni teisel poolel.

Krookus kasvab ja paljuneb hästi kergel huumuserohkel viljakal mullal, on tundlik tiheda toitainetevaese ja happelise mulla suhtes. Eelistab päikesepaistelist kasvukohta ja talub põuda. Istutada tuleb augustis 5 sm sügavusele. Tuleb jätta 3—5 aastaks samale kohale kasvama, et ta saaks paljuneda. Esimesel aastal, nagu teistelgi varakevadistel sibullilledel, on krookusel paljunemine napp, 3—5 aastaga võib aga paljunemise koefitsient olla 2—6 ja isegi rohkem.

Kardetavateks kahjuriteks krookustele on põldhiired ja vesirotid, kes võivad mõnikord pehmel talvel hävitada enamiku krookustest. Näriliste hävitamiseks võib sügisel kasutada tsinkfosfiid-mürkteri ja teisi mürksöötasid.

SINILIILIAD

(*Scilla* L.)

Taime perekonna teaduslik nimetus on tuletatud kreeka-keelsest meresibula nimetusest — skilla.

Siniliiliad kuuluvad liilialiste (*Liliaceae*) sugukonda. Taimed moodustavad sibula, mille läbimõõt on 1—3 sm. Ole-

nevalt liigist kasvab ühest sibulast 2—10 lineaalset juurmist lehte ja 1—4 õievert, kusjuures igal õievarrel on kobaras 1—20 õit. Õied on kellukjad või rattakujulised, sinise, roosa, harva ka peaaegu valge värvusega. Tolmukaid on 6. Esineb ka sügisel õitsvaid liike.

Looduses esineb siniliiliaid üldse 80 liiki. Meie iluaedades on seni vähe liike kasutatud. Lääne-Euroopast on pärit ja on seal laialt levinud järgmised siniliilia dekoratiivliigid, mis sobiksid ka meile.

Harilik siniliilia (*S. sibirica* Andr.) levib looduslikult Kesk-Euroopast Uraalideni ja Balkanil. Esineb võrdlemisi sageli meie aedades (foto 13), vajab teistest siniliiliatest vähem hooldamist ning koduneb soodsas kasvukohas kergesti. Kasvab ka varjus lehtpuude all. Vajab huumusrikast, vett läbilaskvat mulda või veerjat kasvukohta. Varakevadistest sibullilledest kõige suurema talvekindlusega ja kõige paremini seemnetest paljunev.

Harilikul siniliilial on 1—3 sm läbimõõduga munajas violetjas-tumehalli kattega sibul, millest kasvab 2—4 lai-lineaalset lehte. Lehed on 1—2 sm laiused ja nagu varredki



Foto 13. Harilik siniliilia.

kuni 30 sm pikkused. Sibulast kasvab 1—4 õievart, millel on 1—4 rippuvat õit. Õis on sügavsinine, kroonlehed piklikud, kuni 13 mm pikkused.

Hariliku siniliilia aedvormidest on tuntud valgeõieline siniliilia (*S. sibirica alba*), varasema õitsemisega tauria siniliilia (*S. sibirica taurica*) ja õiterohke sort «Spring Beauty».

Harilik siniliilia alustab õitsemist aprilli teisel poolel, paar nädalat pärast lumikellukest ja mõni päev pärast krookusi. Ta õitseb kaua, kolm kuni neli nädalat. Rohke seemnetest paljunemise tõttu moodustab mõne aastaga suuri hõredaid lillekogumikke, mis sobivad eriti parkidesse või ilupõõsaste-puude alla. Kompostiga väetamise ja sügise lehtede koristamisega võime kogumikud muuta tihedaks õiterohkeks lillevaibaks (foto 14). Tugeva talvekindluse tõttu kannatab istutamist hilja sügiseni ega vaja katmist. Istutatakse 5—10 sm sügavusele. Talveks kergelt lehtedega katmine soodustab siniliilia varasemat ja rikkalikumat õitsemist.

Hispaania siniliilia (*S. hispanica* Mill.) Esineb looduslikult Hispaanias ja Portugalis. Hispaania siniliilial on püramidaalse õiekobaraga õisik, paljude koonusjas-kellukjate siniste, valgete või roosade õitega. Ta moodustab dekoratiivse, kuni 65 sm kõrguse õiterohke puhma. Meil vajab talvel katet. Talub poolvarju.

Longus siniliilia (*S. nutans* Smith, syn. *S. nonscripta* Hoffm.) ehk inglise sinikellukas esineb looduses Atlandi rannikul Inglismaast kuni Hispaaniani. Õite ehitus samalaadne kui eelmisel, parema talvekindlusega, kuid vähem dekoratiivne.

Mitmeõieline siniliilia (*S. amoena* L.) levib Vahemeremaadel, esineb harva meie aedades. Õied on väikeste kroonlehtedega ja laiuvad, mitte kellukjad, kobaras 2—6 õit.

Tubergeni siniliilia (*S. tubergeniana*) esineb looduslikult Põhja-Iraanis. Õitseb väga varakult ja rikkalikult. Õied helesinised. Sobib kiviktaimlasse. Talvekindel.

Nõukogude Liidus esineb looduslikult 17 siniliialiiki, millest 2 järgnevalt kirjeldatud liiki on perspektiivsed ja 5 liiki Lääne-Euroopa iluaianduses laialdaselt, kuid meil veel vähe levinud dekoratiivtaimed.

Looduslikest liikidest omavad silmapaistvaid dekoratiivseid omadusi Kaukaasias looduslikult esinev väljapoole



Foto 14. Öitsvate harilike sinililiiate rühm.

pöördunud kroonlehtedega *S. Roseni* C. Koch ja Pamiiris looduslikult esinev tumedate punakaslillade õitega *S. Raevsiana* Rgl., mis väärivad mõlemad meil iluaias kasvatamist.

Hohenakeri sinililiia (*S. Hochenackeri* Fish.) esineb looduslikult Taga-Kaukaasias. Väärtuslik hea talvekindluse ja väga varase õitsemise poolest. Õied lillakas-sinised, 4—8 õit ühel varrel, muidu hariliku sinililiia taoline.

Puškiinia-laadne sinililiia (*S. puškinioides* Rgl.) esineb looduslikult Turkmeenia mägedes. Õied valkjad-helesinised tumedama vööndiga.

Kahelehene sinililiia (*S. bifolia* L.) levib looduslikult Musta mere piirkonnas, Kesk-Euroopas ja Vahemeremaal. Harva esineb ka meil aedades. Kõrgema kasvuga kui samalaadne harilik sinililiia, kuid ainult kahe lehega, väiksemate õitega ja õiterohkete (kuni 10 õit) õiekobaratega.

VARAKEVADISED SIBULLILLED KIVIKTAIMLAS

Lumikellukesed, märtsikellukesed, hionodoksa'd, krookused ja siniliiliad leiavad seni kasutamist peamiselt kiviktaimlas. Nende liikide sibulaid ei jätku seni veel suuremate dekoratiivmotiivide jaoks ja vähese istutusmaterjali paljundamiseks leidub sageli just kiviktaimlas soodsa'id kasvutingimusi ja vaba kasvuruumi. Kiviktaimla liikiderikkal taustal on võimalik kasvatada palju sorte ja liike, ilma et see rikuks üldpilti.

Varakevadised sibullilled on madalakasvulised ja õitsevad rikkalikult paljudes puhastes erksates värvitoonides, millega elustavad tavaliselt õitevaest varakevadist kiviktaimlat ja annavad temale esimese õiterohke perioodi. Et mitmed varakevadiste sibullillede liigid ja vormid on looduslikult mäestiku taimed, on neil sageli teiste kiviktaimla mägitaimedega ühised kasvunõuded. Kiviktaimlas on neil soodsamad kasvutingimused, nii et nad paljunevad siin seemnete isekülviga suhteliselt paremini kui teistsugustes kasvukohtades. Mägitaimede juurkava on väiksem ja toit-elementide vajadus pole nii suur kui kõrgekasvulistel püsikutel (flokss). Et madalad padjanditaimed kasvavad ja arenevad kiviktaimlas ühel ja samal kohal hulk aastaid, siis võivad sibullillede looduslikud seemikud nende sees 3—4 aasta jooksul korralikult välja areneda ja õitsema minna. Seeläbi võivad kiviktaimla üksikutest liikidest kavandatud dekoratiivmotiivid kannatada liigse kirevuse ja sibullillede juhusliku laialipillatud, hõreda leviku ja asetuse tõttu, kuid seda on võimalik hiljem parandada. Mõnes kiviktaimla osas on aga vastava kujunduse juures niisugune sibullillede loodusliku leviku pilt omaette omapäraseks dekoratiivmotiiviks mägitaimede vaheldusrikkal taustal. Siniliiliale aga tuleb tema kiire seemnete abil leviku tõttu jätta kiviktaimlas omaette kasvukoht, mis tuleb piirata õitsva valgeõielise hanerohuga (*Arabis*) või mõne hallilehelise liigiga.

Varakevadised sibullilled annavad ilusaid kombinatsioone mägitaimede roheline lehestiku foonil, näiteks mõne kiviriku (*Saxifraga*) samblataoliste peeneleheliste tumeroheliste padjandite vahel. Nii sobivad meeldiva värvikontrasti tõttu suuremad vabakujulised lumikellukese rühmad lähestikku väiksemate sinise hionodoksa või siniliilia lillerühmadega. Samuti on suuremate siniliilia kogumike seas väiksemaid

oranžiõieliste krookuste või valgeõieliste märtsikellukeste lillerühmad väga efektsed. Ka valge-, kollase-, oranži- ja lillaõieliste krookuste ühevärviliste lillerühmade (paljude sortide mitmesuguste toonide) erksavärvilised kombinatsioonid on mägitaimede vahel maalilised. Seejuures tuleb märkida, et ka segavärvilised krookuste rühmad on kiviktaimla mõnes valitud kohas küllaltki huvitavad ja omal kohal, seevastu püsilillepeenral või mujal aias ei jäta nad nii head muljet. Suuremad sibullillede rühmad, vähemalt 20—40 sibulat lähestikku istutatult, pääsevad sageli dekoratiivsemalt mõjule pindakatvate mägitaimede padjandite taustal kui üksikud taimed.

Rohkem kogemusi nõuab aga sobiva koosõla leidmine varakevadiste sibullillede rühmade ja kauni, mitmekesiste värvitoonidega igihalja lehestikuga varaõitsvate mägitaimede liikide vahel. Toogem siin ära mõned lihtsamad kombinatsioonid.

Valgeõielised sibullilled sobivad igale poole, välja arvatud valgeõielise õitsva hanerohu (*Arabis*) kõrvale. Eriti sobivad nad aga roosakas-, punakas- või lillakasrohelise lehestiku lähedusse, näiteks akakapsa (*Ajuga*) ja kukeharja (*Sedum*) liikide kõrvale. Meeldiva kontrasti annab siniliilia sinine õievaip, näiteks valge kukeharja (*Sedum album*) igihalja lehestikuga. Ilusa kombinatsiooni annavad lilla- või siniseõieliste sibullillede rühmad karvase kadakkaera (*Cerastium tomentosum* var. *columnae*), alpi jäneskäpa (*Leontopodium alpinum*), villase nõianõgese (*Stachus lanata*) jt. igihaljaste hõbehallide lehestikkudega.

Kõik varakevadised sibullilled sobivad hästi paljude priimulaliikidega, eriti aga varretu priimulaga (*Primula acaulis*) ja hübriidpriimulatega (*Primula pruchoniciana*). Ilusa kombinatsiooni annavad need priimulad siniliiliaga ja veidi hiljem õitsva kobarhüatsindiga (*Muscari*), sest priimulaõite värviskaalas on puudu just puhas ja sügav sinine toon.

Lumikellukesed ja teised kevadised sibullilled sobivad hästi ka nendega samal ajal õitsva lumeroosi (*Helleborus*) kõrvale. Sobival paigutusel võib varakevadiste sibullilledega veel koos kasvatada kassikäppi (*Antennaria* sp.), karukelli (*Pulsatilla* sp.), lõhnavat kannikest (*Viola odorata*), sinilille (*Hepatica triloba*), aubreetsiaid (*Aubretia* sp.), douglasiaid (*Douglasia* sp.) jt.

Varakevadiste sibullillede vahele sobib pinnakattena ja taustana igihalja lehestikuga nõmmeliivatee (*Thymus ser-*



Foto 15. Siberi siniliilia (vasakul ees) ja valge priimula (paremal ees) kiviktaimlas.

pyllum), väike igihali (*Vinca minor*), akakapsad (*Ajuga* sp.), mõned kivirikud ja kukeharjad. Varakevadisi ja ka teisi sibullilli pole aga soovitatav koos kasvatada igihaljast lehestikku ja helesiniseid õisi omava niitja mailasega (*Veronica filiformis* Smith, mitte DC.), mida meil kasvatatakse kohati roosade õitega roomava mailase (*Veronica repens*) nime all.

VARAKEVADISED SIBULLILLED PÜSILILLEPEENRAL

Püsilillepeenrale on otstarbekohane istutada paraja suurusega varakevadiste sibullillede rühmi. Värvilaigu suurus ja silmapaistvus määrab dekoratiivse efekti. Üksikud sibullilled ja hõredad lillerühmad annavad aga vähese õitemassi ja väikesed õied on suurel peenral lehtede vahel vähe märgatavad.

Varakevadisi sibullilli istutatakse peenra esiservale madalamate lillede vahele ja peenraäärele. Ka sobivad nad teeäärte palistuseks kitsa (kuni 50 sm) ribana, eriti koos priimulatega, mis hiljem, pärast sibullillede õitsemist, osaliselt katavad nende lehestiku. Kogu suve õitsval püsilillepeenral on varakevadised sibullilled asendamatud. Neile tuleks jätta vähemalt 0,3—0,6 m² suurused kohad, kuhu istutatakse kolm-neli ühest liigist (näiteks lumikellukesed) või paarist liigist koosnevat sibullillerühma, igaühes 20—30 sibulat. Samuti võib siin moodustada suurema sibullillerühma.

Kui püsilillepeenral on püsikute ja lillerühmade vahed jäetud suuremad, on varakevadisi sibullilli võimalik istutada nendesse vahedesse ja anda seega kogu peenrale varakevadine efektne õiteperiood. Vajadus selle järele on eriti suur ühe õitsemisperioodiga lillepeenardel, näiteks flokside või pojengide peenardel. Tuleb ainult seda arvestada, et niisugune sibullillede paigutamise moodus nõuab palju istutusmaterjali. Niisugusel peenral saavad sibullilled varakevadadel vabalt õitseda, sest püsikupuhmad on sel ajal veel madalad ja annavad sibullilledele vaid ilusa rohelise tausta. Hiljem aga varjavad kõrgemaks kasvanud püsikud äraõitsetud sibullilli. Praktika on näidanud, et mida suuremaks ja vanemaks kasvavad püsikute puhmad, seda rohkem nõrgendavad nad sibullillede paljunemist, lillesibulad jäävad järjest väiksemaks ja õitsemine väheneb. Seetõttu on vaja iga 2—4 aasta pärast lillesibulad niisuguselt püsilillepeenralt välja võtta ja uutega asendada. Vabas kasvuruumis võivad sibullilled samas kohas kasvada korraliku hooldamise juures ka üle 10 aasta, ilma et paljunemine ja õitsemine nõrgeneks. Tugevakasvuliste püsilillede, eriti flokside vahel võivad aga sibullilled aastatega muutuda kiduraks ja hoopis kaduda. Et veel praegugi mõned lillekasvatajad eksikombel arvavad, nagu oleks sibullillede kiduraks muutumine ja kadumine tingitud nende puudulikust talvekindlusest ja lühikesest elueast meie looduslikes tingimustes, seepärast vaatleksime nüüd, miks siis sibullilled tegelikult mõnes kohas ei püsi ja kuidas nende eest peaks hoolt kandma.

Teatavasti on kõik varakevadised sibullilled pärit lõunapoolsetest, viljakama mullaga lehtpuumetsadest ja huumusriikkaist kasvukohtadest, samuti ka mustmullapiirkonnast. Seetõttu on sibullillede paljunemine huumusvaesel

või tihedal savikal mullal, samuti ka happelisel mullal aeglasem ja nad on vähem vastupidavad. Kuigi lumikelluke, märtsikelluke jt. kasvavad lõunapoolsetes piirkondades niiskematel muldadel, vajavad nad meie suhteliselt niiskes kliimas siiski vett läbilaskvat ja kõige rohkem parasniisket mulda. Viljakal mullal kahjustab põud neid harva — ainult siis, kui pikale krüvale sügisele järgneb paljas lumeta pakane (üle -20°C), ja seda eriti sügise hilise istutuse korral. Talvekindlust võib vähendada veel ka välismaa kirjan-duses soovitatav varakevadiste sibullillede hilissügise istutamine (septembrist novembrini), mis meie kliimas pole kohane ja mis ostetud istutusmaterjali puhul võib toimuda muidugi ainult peamiselt kuivatatud sibulatega. Varakeva-diste sibullillede, välja arvatud krookuse sibulate kuivata-mine aga nõrgendab omakorda nende kasvu ja talvitumist 1—2 aastaks pärast istutamist.

Sibul kui taime organ on määratud toitevarude kogumi-seks ja vegetatiivseks paljunemiseks ning taime säilimiseks kesksuvisel ebasoodsal kuival ajal. Sibullill pole pikale kui-vale kasvuperioodile ja kuivale kasvukohale kohanenud tai-meliik (nn. kserofüüt), vaid pigem põua eest põgeneja. See omadus säilib tal ka meie kliimas. Sibul kui taimeorgan on seejuures iseloomulik viljaka mulla taimkatte liikidele.

Krookused (nagu tulbidki) on puhkeperioodil juurteta ja seepärast taluvad kesksuvisest põuda hästi. Teised varakeva-dised sibullilled on aga puhkeperioodil juurtega või õige lühikest aega ilma juurteta, mille tõttu nad on ka tundliku-mad mulla tugeva ja kestva läbikuivamise suhtes, eriti keh-val mullal. Olukorda halvendab veel mulla tugev kuumene-mine päikesepaistel. Looduslikult esineb meil harva tuge-vaid põudasid. Kuid tugevakasvulised püsililled (eriti floks) oma kaugele hargneva tiheda juurestikuga kuivatavad tugevasti maad ning suurendavad mulla kuivust ja piken-davad selle kestvust hilissügiseni. Varakevadel saabunud lumeta pakase korral on see aga ohtlik tugevakasvuliste püsililledega koos kasvatatavate sibullillede talvitumisele, eriti kui see kestab pikemat aega. Külmakahju vältimiseks tuleb sel puhul sibullilled (eriti lumikelluke ja märtsikel-luke) puulehtede või turbamulla (komposti) ja põhu õhukese kihiga katta. Sedasama tuleb silmas pidada ka siis, kui sibullilled kasvavad niisugusel kasvukohal, kust lumi talvel kipub ära tuiskama. Ka kaua püsiv vesi sügisel-kevadel ja jääkiht talvel võib kahjustada sibullilli, isegi hävitada.

Nii siis on lühema kasvuperioodiga varakevadistele sibullilledele kardetavateks naabriteks tugevama võistlusvõimega liigid, millel on pikem kasvu-aeg ja mis kasutavad intensiivsemalt kasvuruumi. Lillerühmade ebaõigel paigutamisel võivad need tugevamad liigid varakevadisi sibullilli nõrgestada ja pikapeale koguni nende hävimisele kaasa aidata.

VARAKEVADISED SIBULLILLED AIAMURUL

Kodu-aias piiratud ulatuse tõttu tekib muru rajamisel mõnikord soov kasutada lilli lageda roheline pinna elustamiseks ja kaunistamiseks. Muude lilledega võrreldes on varakevadised sibullilled nagu loodud murul õitsema. Lumikellukesed, sinililliad, krookused ja märtsikellukesed annavad õitsemises madalaid valgeid, siniseid, lillasid, kollaseid ja oranži värvilaike, mis kaunilt katavad muru puhasrohelist vaipa. Need lilled püsivad murus hästi ja tihti koguni paremini kui peenardel. Nende väikeseõieliste sibullilledel omapärane ilu pääseb mõjule sobivalt asetatud rühmade hästi hoolitsetud murul täiuslikumalt kui liikiderohkel püsillipeenral.

Murud ja kevadiste sibullilledel kasvatamise iseärasused pakuvad aiakujundamisel võimalusi looduslike motiivide kunstipäraseks jäljendamiseks. Kuid päris täpne loodusest kopeeritud sibullilledel hajutatud asetus murul, näiteks krookuse asetus alpi niitude eeskujul, pole ilu-aias kunstiliselt täisväärtuslik.

Väikeseõielised ja madalakasvulised varakevadised sibullilled on küll lähedalt ka üksikult huvitavad, kuid kaugemalt vaadates vähe märgatavad. Hoopis rohkem äratavad tähelepanu ja on palju meeldivamad needsamad väikeseõielised lilled õiterohketes tihedates vabakujulistes lillerühmades, nii nagu nad loomulikult ise kujunevad mõne aasta pärast, kui istutada 15—50 sibulat ühte rühma. Parema kunstilise efekti kõrval on niisugusel rühmiti asetusel ka omajagu praktilist tähtsust. See võimaldab muru pidevalt madalana hoida, õigel ajal lillerühmade vahesid niita ja murukamara kahjustusi miinimumini vähendada. Samuti võimaldab rühmiti asetus muru ettevaatlikku, piiratud ulatuses kasutamist ka lilledel õitsemise ajal.

Niisugused lillerühmad paigutatakse laiali, jäljendades seega lilledel looduslikku levikut (heaks eeskujuks on siin varsakabja- ja kullerkupupuhmade ebareeglipärane juhus-

lik asetus aasal). Rühmade esialgse asetuse võib ära märkida õhku visatud sibulate langemiskohtade järgi, tehes hiljem parandusi.

Lillerühma jaoks märgitud istutuskohal kaevatakse murukamar umbes 20×20 sm suurusel lapil kolmest küljest lahti. Seejärel pööratakse 3—5 sm paksune murukamar nagu kaas kõrvale kummuli. Tekkinud lohk süvendatakse kuni 20—25 sm sügavuseni ja täidetakse kompostirikka, viljaka mulgaga. Savikal mullal segatakse augu põhja liiva. Suured valitud lillesibulad või suureks kasvatatud sibulate rühmad (foto 16) istutatakse augustikuus paarisentimeetriste vahedega 6—10 sm sügavusele. Istutusauk täidetakse ääreni kompostmullaga ja pööratakse murukamar sellele kaanena peale.

Kõiki eespool nimetatud, osaliselt üheaegselt õitsvaid varakevadiste sibullillede liike pole soovitatav istutada lähestikku, ühele murualale. Algul piisab ühest liigist ja mõnest rühmast. Ka hiljem pole soovitatav istutada üle 2—3 liigi lähestikku. Lillerühmi tuleb uuendada 4—6 aasta tagant, rohkem kompostiga väetamise pärast kui vajaduse pärast sibulaid uutega asendada.

Istutuskoha rohukamarat tuleb madalalt (2 sm) ja tihti niita, vähemalt 7—8 korda taime kasvuperioodi kestel, siis ei arene heintaimede kamar paksemaks kui 3—5 sm ega nõrgenda sibullilli. Õhuke murukamar on heaks katteks ja kaitseks tema all asuvatele sibulatele, mitte ainult tallamise



Foto 16. Sinise hionodoksa (vasakul), hariliku lumikellukese (keskel) ja hariliku siniliilia istutamiseks (või ajatamiseks) ettekasvatatud sibulad on alustanud kasvamist.



*Foto 17. Lumikellukesed kasvavad ja õitsevad lopsakalt ka sireli-
põõsaste all.*

eest suvel, vaid ka lumeta külma eest varatalvel ja päikese kuumutuse eest kesksuvel. Samuti kaitseb murukamar krõukesesibulaid suurel määral hiirte kahjustuse eest.

Kui sibula tipus asuvad lillesibulate lehealgmed hakkavad septembrikuus kasvama ja tungivad pehmes mullas läbi murukamara ning jõuavad hilissügiseks peaaegu kamara pinnale, siis tuleb hoiduda murul käimisest. Sedasama tuleb silmas pidada ka talvel sula ilmaga ja varakevadel.

Murukamara all ei külmu muld tavaliselt nii tugevasti kui peenral. Juba esimese kevadise sulaga hakkavad lumikellukeste kasvud liikuma ja varakevadel enne viimase lume sulamist, mõnikord juba märtsi lõpul, ilmuvad lumikellukese õiepungad lumevaiba pinnale (foto 1.). Pärast lume sulamist õitsevad lumikellukesed murul veel kuni kuu aega, rõõmustades meid oma lihtsa iluga just kõige õitevaesemal ajal, meenutades vahel oma õiterohkete lillerühmade valendusega äsja möödunud talve viimaseid lumelaike (foto 17).

Lumikellukeste rühmi võib istutada hõredalt suurema muruala servale, suurendades nende arvu muru serval asuvate põõsaste ja lillepeenarde suunas, mis loob mulje, nagu oleksid lumikellukesed sealt murule levinud. Muruala teisele servale võib istutada näiteks krookusi puhtavärvilistes rühmades. Oma suure õiekarika ja kellukestest ning tähtedest erineva õiekuju poolest ei sobi nad hästi kokku teiste varakevadiste sibullilledega. Nende valge-, lilla-, kollase- ja oranživärvilised liigid ja sordid sobivad aga suurepäraselt omavahel looduslikus asetuses rühmadesse istutatuina. Hionodoksa rühmi on ilusam istutada omaette muruosale või lumikellukeste rühmade sekka, millega nad harmoneerivad meeldiva värvikontrasti poolest. Märtsikellukesed aga sobivad erineva välimuse tõttu rohkem omaette muruosale, samuti ilupõõsaste või siniliiliate ja hionodoksade rühmade lähedusse.

Lillerühmade vahel tuleb muru õigel ajal niita kas muruniidumasinaga või vikatiga. Lillerühmade ümbert ja kitsamate vahedest tuleb muru ettevaatlikult lambaraudadega või murukääridega kärpida. Loomulikult ei tohi sibullilledele lehti murul enne maha niita, kuj nad ise on närbunud (s. o. tavaliselt juunikuu keskel), et sibulad saaksid kasvu normaalselt lõpetada.

Varakevadiste sibullilled väärtus murul seisabki selles, et nad muudavad tavaliselt ühetoonilise muru mõneks ajaks dekoratiivseks lilleväljaks, rikkumata aiamuru iseloomulikku avarust ja rahulikku loodusepärasit ilu. Need lillerühmad tõstavad muru ilu esile ja takistavad ainult ajutiselt muru kogu pinna vaba kasutamist.

VARAKEVADISED SIBULLILLED ILUPÕÕSASTE JA -PUUDE ALL

Iluaia on puude ja põõsaste alused sageli lagedad, lilledeta ja isegi umbrohtu kasvanud. Ainult vähesed varakevadised lilled püsivad ja õitsevad poolvarjus, kuhu päike paiskab päeva jooksul ainult 1—3 tundi. Kevadel võib seal kasvatada meie looduslikest liikidest võsaülaseid ja sinililli või istutada priimulaid, mis taluvad ka tihedamat varju. Veel võivad aga poolvarjus õitseda harilik lumikelluke, harilik märtsikelluke ja siniliilia ning eraldi seisvate puude-põõsaste all ka hionodoksa. Soodsates kasvutingimustes võivad

nad poolvarjus püsida ja levida mitte ainult aastaid, vaid aastakümneid. Ilmekalt näitab seda siniliilia looduslik levik ja pikaajaline püsimine (s. o. naturaliseerumine) Tartu Riikliku Ülikooli botaanikaaias väikese kõrgendiku edelanõlval ligi 300 ruutmeetrisel maa-alal. Autoril on püsinud ilupõõsaste (sirelite) all lumikellukesed (foto. 17), märtsikellukesed (foto 8) jt.

Eespool mainitud sibullilled on algselt pärit puisniitudelt, võsastikest ja lehtmetsalagendikelt, seepärast taluvad nad poolvarju hästi ja püsivad huumusrikkal, kobedal, parasniiskel mullal kaua. Nad jõuavad kõik enne ära õitseteda, kui puud lehte lähevad. Meie metsades nad liigse niiskuse, mulla happesuse, sammalkatte ja taimetoitainete vähesuse tõttu looduslikult ei esine. Ilupõõsaste ja -puude all kasvamiseks vajavad sibullilled iga 2—4 aasta tagant korraliku lubjarikka kompostiga või kõdusõnnikuga väetamist. See teeb mulla kobedaks, mis on väga vajalik sibullilledele, pealegi kui maad ei tohi kaevata. Samuti tuleb umbrohtude (eriti naadi) levikut takistada sagedase üleniitmise (4—6 korda suve jooksul). Sügisel tuleb puulehed, kus neid leidub paksu kihina, hargiga (mitte rehaga) ära koristada. Ohuke puulehtede kiht on aga isegi vajalik.

Ilupõõsaste ja -puude alla tuleb varakevadisi sibullilli istutada samuti rühmiti nagu murulegi, kusjuures võib kasutada eespool kirjeldatud liikide kombinatsioone. Puude vahel ja pargis sobib aga kasvatada ka suuremaid rühmi ja kogumikke, eriti looduslikult kiiresti paljunevat siniliiliat, sest siin ei riku tema hõredalt või tihedalt levivad üksiktaimed ja nende rühmakesed ilusat looduslikku pilti.

Kauni värvirikka aianurga loovad siniliilia või hionodoksa kogumike õiterohkel sinivaibal kasvavad ja nendega samaaegselt õitsevad madalad lõhnavate lillakasroosade õitega näsiniine ja kuldkollaste õitega forsüütia põõsad koos mõne väiksema lumikellukeste ja märtsikellukeste rühmaga.

Siniliiliat (ja ka kobarhüatsinti) ei sobi hästi lagedale kohale või murule istutada, sest kiiresti suuri hõredaid kogumikke moodustades raskendavad nad muru niitmist. Samuti kahjustavad nad rohukamarat, jättes sinna pärast õitsemist kauaks oma rohke lamandunud lehestiku. Ka kollased nartsissid võivad oma rohke lamanduva lehestikuga tihedat murukamarat kahjustada. Need liigid on aga varakevadel üksikute ilupõõsaste ja puude all asendamatud.



Foto 18. Sarapuupõõsaste all (jõekaldal) õitsevad varased kollased nartsissid ja nende ees katab maad hariliku siniliilia õitevaip.

Meelde jääva loodusepärase pildi jätavad muru serval kasvavate sirelite, valgekooreliste kasetüvede või sarapuude all paiknevad suured õitsevad sügavsiniste õitega siniliilia või kobarhüatsindi rühmad vaheldumisi mõne väiksema helkivaõielise varase kollase nartsissi rühmaga.

VARAKEVADISED SIBULLILLED VAASIS

Esimesed kevadekuulutajad — lumikellukesed ja märtsikellukesed — toovad endaga tuppa kaasa kevade saabumise rõõmsa meeolu. Lilled vaasis on nagu elavaks ühenduslüliks toa ja iluaia vahel. Varakevadised sibullilled on väikeste õitega ja neid asetatakse vaasi nii, et iga õie ilu pääseks mõjule. Vaasis hindame nii õie vormi kui ka värvi ilu ja kooskõla ning lõhna omapära. Sellepärast jätkub vaasi

enamasti ühest, kõige enam kahest liigist. Kaunid on aga ühe liigi, näiteks krookuse mitmes värvitoonis õied ühes vaasis koos. Võetagu enim vähem kui rohkem lilli ja valitagu nendele väiksem lihtsam vaas või nõu.

Õitsema puhkenud lumikellukese värsked õied lõhnavad õige õrnalt. Lõhna on kohe tunda, kui asetame nad vaasi. Märtsikellukese õied on meeldiva tugeva lõhnaga, eelmisest suuremad ja kaunima kujuga ning pikema õievarrega, sellepärast on nad varakevadel sibullilledest kõige hinnatavamad lõiklilled. Siniseõielised sinililiad ja hionodoksid on lõiklilledena samuti ilusad.

Varakevadised sibullilled õitsevad toas vaasis lühemat aega kui iluaias ja neid tuleb sageli uuendada. Varakevadel on väljas jahe õhk (Jõgeval oli 36 aasta keskmine õhutemperatuur aprillikuus $+3^{\circ}\text{C}$), ainult keskpäeviti tõuseb temperatuur vahel üle 10°C . See pikendab sibullilledel õitsemisaega. Kui lõigata õisi enne puhkemist ja jahe-
dal ajal, õhtul või hommikul, siis õitsevad nad vaasis kauemini.

Õite lõikamisel on soovitav võtta vähem lehti, sest nendest oleneb sibulate paljunemine ja valmimine. Kimbu hulka võetagu ainult mõni leht ja rohkem õisi.

Kuigi varakevadised sibullilled võivad aias rikkalikult õitseda, nii et võetud õisi nagu ei märkagi, on otstarbekohasem kasutada lõiklilledeks tagavara-paljunduspeenralt võetud õisi, mitte aga kiviktaimlast või teistest dekoratiivmootiividest, sest see vähendab seal sibullilledel paljunemist ja ilu.

Et varakevadiste sibullilledel kasvuperiood on lühike, osutub praktiliseks neid paljundada ja ette kasvatada kahe maasikareala vahel, kus neile on arenemiseks väga soodsad tingimused. Maasikas ei nõrgesta sibullilli, sest ta juurekava on piiratud ulatusega ja nõrgem kui paljudel püsililledel. Tugeva väetamise puhul on sibullilledel kasv ja paljunemine nende vahel peaaegu niisama hea kui puhtal peenral. Sibultaimed kasutavad taime-toiteelemente intensiivselt varakevadel, kui maasikas oma aeglase kevadise arenemise tõttu neid kõiki ei kasuta. Samuti ei kuivata maasikas vähese lehestiku tõttu sügisel maad. Olen edukalt üle 15 aasta paljundanud maasikapeenral mitte ainult tulpe ja kollaseid nartsisse, vaid ka märtsikellukesi, lumikellukesi jt. Selle lihtsa võttega saame külluses sibullilli nii lõiklilledeks, ajatamiseks kui ka iluaeda istutamiseks.

VARAKEVADISTE SIBULLILLEDE AJATAMINE

Kõiki varakevadisi sibullilli sobib kasutada talviseks ajatamiseks. Normaalselt õitsvaid õisi annavad nad alates jaanuarikuust, kusjuures varasemaid ja ilusamaid õisi saab suurematest sibulatest.

Sibulad kaevatakse paljunduspeenrast välja nende puhkeperioodil, augustikuus, ja istutatakse kohe lillepotti. Et kõigi varakevadiste sibullillede õied on väikesed, kroonlehed kõigest 2—3 sm pikkused (välja arvatud mõned krookused, mille kroonlehed on kuni 7 sm pikkused), siis istutatakse õiterohkema ja ilusama puhma saamiseks 10—12 sm läbimõõduga lillepotti tihedalt 10—15 hariliku lumikellukese või hionodoksa sibulat, või 5—10 märtsikellukese, siniliilia või krookuse sibulat. Kaks korda rohkem sibulaid läheb potti, kui neid panna kahes kihis, seejuures saadakse väga õiterohke lillepuhmas. Lillesibula rühmi võib ka enne maa külmumist (novembrikuus, sulailmaga ka detsembris) paljunduspeenralt mullast välja kaevata ja paraja suurusega sibulate kobarad koos juurtega läbikasvanud mullapalliga kohe potti istutada.

Paremaid õisi annavad sibulad, mis on istutatud vanast kompostist ja heast aiast mullast valmistatud viljakasse mulda, millele lisatakse kuni üks viiendik peent liiva. Väetisi pole vaja, sest sibullilled lähevad õitsema varuainete arvel. Poti põhja paigutatakse potikild ja õhuke kord jämeda-teralist liiva ning täidetakse pott mullaga. Sibulad istutatakse 2—4 sm sügavusele ja mulda niisutatakse korralkult.

Lillepotid istutatud sibulatega kaevatakse peenrale juurduma. Külmade tulekul asetatakse potid 30 sm sügavusse kraavi ja kaetakse esialgu õhukeselt puulehtedega, et lasta muld pottides kergelt läbi külmuda. Hiljem kaetakse nad kuni 30 sm paksuse lehekihiga, et hoida temperatuuri 0°C ümber. Niisugusest kraavist on neid kerge ajatamiseks välja võtta. Hiljem on heaks kraavikatteks ka lumi. Külma alla —10°C võib katmata potis olevaid sibulaid rikkuda (välja arvatud siniliilia sibulad).

Külmade tulekul võime sibullillede potid kraavi paigutamise asemel lihtsalt jahedasse keldrisse või esikusse tuua, asetada need seal tihedalt kasti põhja ning katta 15 sm paksuse mullakihi. Sel viisil keldris säilitatavad sibulad tuleb aga esmajärjekorras ajatamisele tuua, sest temperatuuri

juures üle 0° C hakkavad sibulad seal kesktalvel tugevamalt kasvama ja taimed venivad välja. Sibulate säilitamisel tuleb jälgida, et hiired ei pääseks krookusesibulate kallale.

Ajatamiseks on sobiv potid välja võtta varakevadiste sibullillede loodusliku õitsemise varasuse järgi. Juba jaanuarikuu algusest peale on võimalik õitsvaid lumikellukesti saada, veebruari algusest peale ka teisi varakevadisi sibulilli, kui neid toas õitsema ajatada.

Ajatamiseks väljavõetud potid asetatakse jahedasse ja valgesse tuppa või jahedasse koridori (milles peab olema elektrivalgus), kus temperatuur püsib +3° kuni +10°C. Igal juhul ei tohi sibulaid kohe sooja tuppa viia, kus areneksid kiiresti välja lopsakad pikad lehed ja õievarred jääksid lühikeseks, s. o. õied jääksid lehtede vahele «istuma». Jahedas ruumis hoitakse sibullillepotte, neid mõõdukalt kastes, kuni õiepungad hakkavad lahti minema. Siis viiakse potid võimalikult päikesepaistelisele aknale, kus nad kohe õitsema puhkevad. Jaanuaris kulub kuni kaks nädalat, et lumikellukest õitsema ajatada, ja veebruaris niisama pal-



Foto 19. Talvel toas kahe akna vahel ajatatud sinine hionodoksa.

ju aega teistele liikidele. Märtsikuus lähevad nad ajatamisel aga juba kõik ühe nädala jooksul õitsema.

Soojas toas õitsevad sibullilled ära 3—6 päevaga. Kui aga õitsvate sibullillede potte hoida öösel jahedamas koridoris, pikeneb õitsemisaeg kuni kolmekordseks. Aknale kahe klaasi vahele asetatud lilled võivad aga veelgi kauem õitseteda. Kahe akna vahel on võimalik luua soodsaid looduselähedasi tingimusi. Nii saab seal temperatuuri hõlpsasti reguleerida, lastes vajaduse korral sooja õhku toast või päikesepaistelise ilmaga jahedat õhku väljast. Temperatuuri kõikumisi kannatab sibullill aga hästi, sest neid esineb aprillikuus ka looduses (päeval üle $+10^{\circ}\text{C}$ ja öösel -5°C). Nagu väljaski, on seal taimedele kasvuks soodne relatiivne õhuniiskus (70—90%), toas kõigest 30—40%. Olen kõiki varakevadisi sibullilli ajatanud ja kasvatanud toas kahe akna vahel. Ajatatud sibullilled on seal õitsenud üle kuu aja. Veebruaris ja märtsis on seal õitsenud kõik järk-järgult ajatatud kevadised sibullilled. Eriti toredalt on õitsenud ajatatud hionodoksad (foto 19).

Ajatatavad sibullilled vajavad korralikku kastmist ja muld peab olema ka nende õitsemise ajal püsivalt niiske nagu looduses. Öösiti võib potid lumega katta, mis pikendab õitsemist. Äraõitsenud sibullille potid asetatakse jahedasse ruumi ja neid kastetakse tagasihoidlikult kuni lehtede närbumiseni.

SISUKORD

	Lk.
Sissejuhatus	3
Lumikellukesed	6
Märtsikellukesed	12
Hionodoksad	15
Krookused	17
Siniliiliad	20
Varakevadised sibullilled kiviktaimlas	24
Varakevadised sibullilled püsilillepeenral	26
Varakevadised sibullilled aiaturul	29
Varakevadised sibullilled ilupõõsaste ja -puude all	32
Varakevadised sibullilled vaasis	34
Varakevadiste sibullillede ajatamine	36

Адолян Александр Робертович
РАННИЕ ВЕСЕННИЕ ЛУКОВИЧНЫЕ ЦВЕТЫ
На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

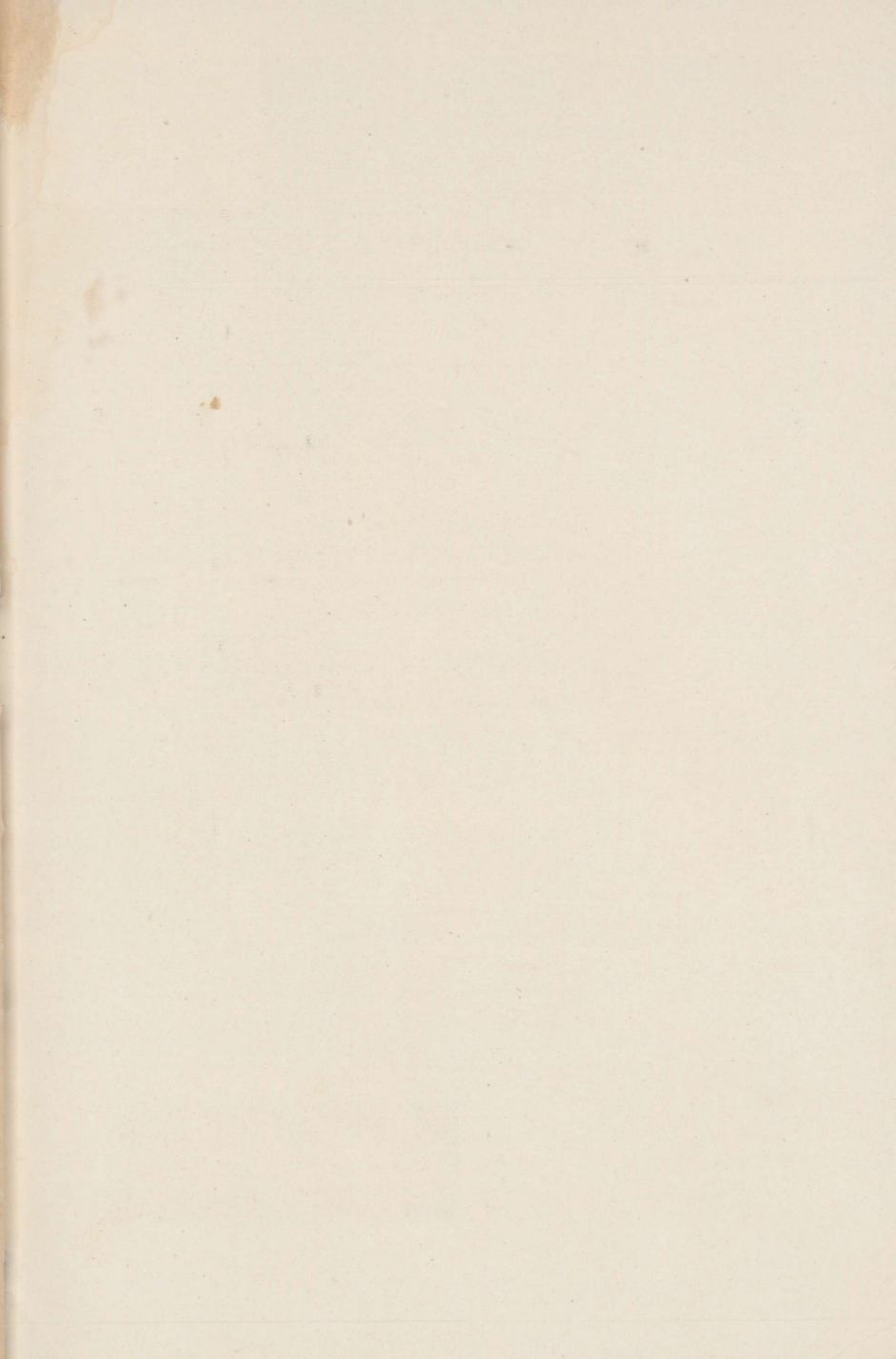
Toimetaja V. Pedaja
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja K. Timmer
Korrektor H. Nassar

Ladumisele antud 16. VI 1959. Trükkimisele
antud 29. IX 1959. Paber 54×84, 1 16 Trüki-
poognaid 2.5. Formaadile 60×92 kohaldatud trü-
kipoognaid 2 05. A. vutuspoognaid 2 03. Trüki-
arv 15 000. MB-08064. Tellimise nr. 5768.

Hind 65 kop.

4-8

Trükikoda «Kommunist». Tallinn. Pikk t. 2



65 kop.

A-22765

III

TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00255549 0